

Urdabrunn

Tidens källa - vid den rot af Ygdrasil, som går till Asgård.

Nr. 5 Mars 2014

Utges av Länsstyrelsen i Örebro län och ingår i landsbygdsprogrammet, som finansieras gemensamt av svenska staten och EU

Små värdefulla områden i jordbrukslandskapet

Landskapet runt oss förändras kontinuerligt och människan har alltid påverkat sin omgivning genom sitt sätt att leva.

Övergången från jägar- och samlarekonomi till en bondeekonomi kom att påverka naturmiljön i betydande grad. Övergången skedde gradvis. Det som börjat som extensiv odling och djurhållning vid sidan av jakt, fiske och samlande kom alltmer att kantra mot fast bosättning och ett intensivare nyttjande av begränsade områden, åkrarna. Boskap introducerades. Ny mark bröts, skog gav plats för jordbruksmark. Åker och äng, inägomarken, hägnades in av trä- eller stengärdesgårdar för att hålla djuren utanför. I fågatan drev man djuren till och från skogsbetet. Grunden för det nya landskapet var lagd och effekter skulle senare komma att bli dramatiska.

Foto: Marie Edvardsson Svård

Dessa småbiotoper kan vara av naturlig karaktär – exempelvis "berg -i -dagen" eller en liten åkerholme.

Omvandling

Jordreformer liksom alla tekniska landvinningar inom jordbruksområdet satte fysiska spår i landskapet. Ett nytt landskap växte långsamt fram med nya fixpunkter i blickfånget, åkerholmar, odlingsrösen, stenmurar m.fl. Brukningssättet och kontinuiteten skapade goda livsmiljöer för flora och fauna genom att vara diversifierad. Med ett alltmer mekaniserat jordbruk började dock åderlåtningen av det som under en månghundraårig historia varit en naturlig del av synkretsen. Rösen schaktades bort, öppna diken lades igen, grunda vattenspeglar i odlingslandskapet avvattnades.

Att rösen, stenmurar och öppna diken övergår från att vara naturliga komponenter i åkermarken till att bli irriterande odlingshinder är i grunden en fråga om jordbrukspolitik och teknikutveckling. En av tankarna med den senaste skiftesreformen, laga skiftet, var att öka jordbrukets produktivitet och den odlade arealen. Under 1800-talets andra hälft sker stora förändringar.

Det är främst i övergången till industrisamhället, med inflyttning till städerna där det märks som tydligast. En högre avkastning krävdes för att försörja en allt större befolkning som var sysselsatta utanför jordbruket. Detta la grunden för utvecklingen av tidseffektiva jordbruksredskap. Och dessa nydaningar kunde inte alltid leva i samklang med det som kom att betecknas såsom odlingshinder.

I dagens högt mekaniserade jordbruk är det de kvarvarande småbiotoperna i jordbrukslandskapet, som ofta härbärgerar den biologiska mångfalden och som utgör den viktigaste gröna infrastrukturen i jordbrukslandskapet. För vissa arter är dessa småbiotoper livsavgörande och blir det glesare med dessa miljöer bidrar det till att utarma den biologiska mångfalden.

Foto: Marie Edvardsson Svård

Värdefulla småmiljöer kan också ha blivit anlagda av människan, som till exempel en stenmur eller ett röse.

Från fyra element per hektar till 0,2

Närke kan indelas i slätt-, mellan- skogs- och om man så vill sjösänkingsbygd. Mellan dessa bygder finns en tendens till skillnader i utbudet av landskapselement. Denna tendens antyder att element formade av naturen självt förekommer mera i mellanbygd medan element formade av människan förekommer oftare i slätt- och sjösänkingsbygderna. Jämförelsestudier visar att från 1800-talets andra hälft fram till idag har stora förändringar skett i jordbrukslandskapet, sett till antalet småbiotoper.

Antalet har minskat kraftigt – från i snitt fyra element per hektar till dagens 0,2 element per hektar enligt en undersökning gjord i Närke.

Med avvattningsprojekten och sjösänkningarna förändrades också livsmiljöer drastiskt för både flora och fauna. Sidvallsängar och kärmarker torrlades. Arealen åkermark ökade på ängsmarkens bekostnad.

En varierad flora ersattes av en enahanda. Meandrande vat-
tendrag rätades med minskad vattenbrynslängd som följd.

Till vilken nytta?

Stengärdesgårdar och rösen ger skydd och lä för vinden. Stenarnas värmehållande förmåga gynnar tidigblommande vårblommor som drar till sig insekter. Dessa blommor gynnar i sin tur fåltfågelnas födosökmöjligheter och pollinering av grödorna på gårdet. Stengärdesgårdar liksom andra linjära element fungerar som spridningskorridorer för flora och fauna.

Foto: Torger Fremback

Småbiotoper i dagens jordbrukslandskap utgör en bristvara

Sammanhängande linjära element är viktiga för att underlätta små däggdjurs rörlighet i landskapet. Exempelvis undviker dvärgfladdermöss födosök över linjära elements öppningar om de överstiger 30 m och den trädlevande hasselmusen undviker öppningar på fyra meters bredd för att ej riskera upptäckt.

Brynen ger en mjuk övergång mellan en öppen jordbruksmark och en slutet skogsmark. I denna varierade miljö erbjuds många möjligheter för många olika arter. Samtidigt som den tjänar som skiljelinje mellan öppet och slutet landskap ger brynen också möjlighet till gömsle, födosöksplats och utgör också en möjlig spridningskorridor.

Åkerholmar vars grund kan var en moränhöjd eller rundhäll är många gånger den yta som tidigare var en del av en betesmark eller en slåtteräng men som lämnats kvar när marken runt omkring odlats upp. Därmed har den en flora som påminner om betesmarkernas eller slåttermarkernas. Om det finns gott om blommor och buskar som gynnar pollensökande insekter gynnar det i sin tur fågellivet. Ett exempel är raphönan som föder upp sina ungar på insekter till att börja med men som senare går över till vegetabilisk föda. Åkerholmen utgör också en bra plats för gömslen.

Gamla grova *solitära träd* och *alléer* utgör en viktig livsmiljö för lavar, mossor, svampar, insekter och fladdermöss. Den grova barken och det myckna solljuset utgör en speciell miljö.

Själva *gårdsbilden* i sig innehåller flera olika miljöer som är viktiga för mångfalden. Där erbjuds solexponerade ytor lika väl som skuggiga och fuktiga platser. Upptrampade ytor och slitage är en annan miljö som kanske inte förekommer någon annanstans. Gårdsfåglar som ladusvala och gråsparv är beroende av ett levande jordbruk. Dessa arter har minskat drastiskt i Sverige på grund av kreaturslösa gårdar.

Många landskapselement har över tiden vuxit igen eller belamrats med ris och bråte. För att behålla den biologiska särarten måste dessa elementen fortsättningsvis skötas. Rójda rösen och murar utgör en speciell livsmiljö. Vissa arter kräver öppna ytor och etablerar sig inte i igenväxta partier. De överlever i de marginalområden som kan utgöras av stenvägar och odlingsrösen, helt exponerade för sol, värme, väta, vind och kyla.

Biologisk mångfald är viktigt för ett fungerande ekosystem. I fungerande ekosystem erbjuds ekosystemtjänster så även för människan. Exempel på dylika tjänster kan vara nedbrytning och omsättning av näringsämnen, pollinering och kontroll av skadegörare.

Utän mångfalden kan systemen bli sårbara. Vår kunskap om vilka arter som är viktigast i ekosystemen är begränsad. Vi vet att vissa arter kan spela en större roll än andra i dessa system. För detta krävs att vi förstår hur mycket av den gröna infrastrukturen som är tillräcklig för arter och processer i ett fungerande ekosystem. Vad som är tillräckligt går inte att generalisera utan är specifikt för varje speciell art och situation. I försöken att bevara den biologiska mångfalden för framtida behov gäller att finna en balans mellan produktion och naturvårdsinsatser i kulturlandskapet genom att följa försiktighetsprincipen.

Det generella biotopskyddet gäller för stenvägar, odlingsrösen, åkerholmar, öppna diken och våtmarker som ligger i jordbruksmark. (Alléer har ett utökad skydd). Detta innebär att dessa miljöer är skyddade i lag och får inte tas bort eller skadas.

Har man frågor om biotopskyddet kontaktar man länsstyrelsen.

Vi som människor är också beroende av ett varierat landskap för att må bra. Även för människors välbefinnande och möjlighet till social överlevnad har landskapet en viktig roll. Genom att vistas i naturen mår vi bra både fysiskt och psykiskt.

Foto: Marie Edvardsson

Är du rådvill och har frågor som rör betesmarker och kulturmiljöer – hör av dig till Länsstyrelsen.
Marie Edvardsson Svärd tfn: 019 - 19 35 62
Yvonne Haglund tfn: 019 - 19 39 74
Torgny Fremback tfn: 019 - 19 38 60 (kulturmiljöer)